

Vyacheslav Popov

DYNAMICS OF PRICES ON THE URBAN MARKETS OF UKRAINE IN 1918–1920.

The article describes the situation with the level of food prices in the markets and bazaars of individual cities in Ukraine in the years of the Civil War. It analyses the changes that occurred with the prices in different cities and at different times, attempts to identify the main reasons of these changes. The article proposes the variant of determining the cost of a minimum food basket for employable population, it turns out the accessibility of basic food and dishes prepared of them for ordinary citizens.

Key words: The National-Democratic Revolution of 1917–1920 in Ukraine, the daily life of the urban population, the market trade, speculation, the minimum food set.

УДК 94(477) «19»: 331.25

Тетяна Білорусцева

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ В ДОБУ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» (1918–1921 РР.)

У статті досліджено етапи і принципи пенсійного забезпечення червоноармійців, їх сімей та інших військових в новій державі, що перебувала в стані громадянської війни. Розкрито фінансово-економічні можливості та соціально-ідеологічні пріоритети пенсійного забезпечення. Розглянуто умови вступу до лав робітничо-селянської Червоної армії добровольців, розподіл пенсій за розрядами непрацездатності та відповідно до тарифних поясів проживання родин червоноармійців. Розглянуто умови припинення видачі пенсій в період «воєнного комунізму».

Ключові слова: червоноармійці, Народний комісаріат соціального забезпечення, пенсійний відділ, «воєнний комунізм», тарифний пояс.

Історія пенсійного забезпечення в Україні 1918–1921 рр. – малодосліджена наукова проблема. Висвітлення цієї проблеми розкриває справжню соціальну політику радянської держави та її реальні фінансово-економічні можливості в часи становлення нової держави. Пенсійне забезпечення в УСРР – історичний факт і, разом з тим, соціальна інновація, бо більшовицька модель призначення пенсій населенню запроваджувалася вперше з метою надання конкретної соціальної допомоги. З іншого боку – це політико-ідеологічний захід популяризації переваг радянської влади.

Пенсійне забезпечення червоноармійців – один із заходів залучення до своїх лав колишніх офіцерів імперської Росії, майбутніх військових, що мали стати основою армії нової держави, утримання нинішніх військовослужбовців, що гинули за соціалістичні ідеали.

У своїй монографії В. Шарпаций розглядає проблеми пенсійного та натурального пайкового забезпечення в руслі соціальних допомог в УРСР 20–30-х рр. ХХ ст. О. Мельничук у дисертаційному дослідженні виділив розділ для висвітлення теоретико-правових засад та практичної діяльності страхових органів з обслуговування застрахованих у разі постійної втрати працездатності. Праці ж присвячені дослідженню проблем пенсійного забезпечення червоноармійців в історіографії відсутні.

Мета і завдання цієї статті полягає в тому, щоб виявити базові соціальні пріоритети пенсійного забезпечення червоноармійців в державі, що підкреслювала класові принципи і перебувала в стані громадянської війни та утвердження нової держави.

Перша світова війна завершилася, проте на теренах України і силами українських солдат тривала громадянська війна між Українською Народною Республікою (далі – УНР) та більшовиками. Тож до сотень тисяч поранених і полеглих солдат «імперіалістичного» часу долучилися жертви нових катастроф.

Пенсійне забезпечення червоноармійців та їх родин належало до першочергових напрямів діяльності соцзабезу, бо тривалість громадянської війни та прагнення інтервенції змушувало більшовиків шукати підтримки у місцевого населення.

29 листопада 1918 р. Народний комісаріат соціального забезпечення видав розпорядження № 97, у якому просив відділи соцзабезу повідомити про стан справи призначення пенсій червоноармійцям та їх сім'ям, відповідно до декретів Рада Народних Комісарів (далі – РНК) від 7 серпня та 10 серпня 1918 р. відділи соцзабезу мали повідомити: 1) кількість наданих червоноармійцями прохань, 2) кількість вирішених справ та 3) кількість невирішених до цього часу справ [1, арк. 2].

На виконання зазначених декретів РНК постановила встановити добове постачання солдатів Червоної армії та інших категорій військовослужбовців. Забезпечення добовим постачанням

відбувалося за певних умов: звільненням зі служби за інвалідністю, пов'язаною з проходженням служби (втрата працездатності визнається комісією), призначалася з дня звільнення до дня призначення пенсії або відмови у призначенні; розмір добових грошей узгоджується з тарифними ставками тієї місцевості, в якій проживає звільнений; тим, хто з дня звільнення не подав прохання про призначення пенсії, припинити видачу добових коштів; з призначенням пенсії останню не видавати за час отримання добових коштів [2, арк. 17]. Усі витрати, викликані виконанням декрету, покладено на матеріальні засоби державного казначейства за кошторисом Народного комісаріату соціального забезпечення (далі – НКСЗ).

З метою популяризації більшовицької влади серед інших категорій військовослужбовців видано розпорядженням № 116 від 20 жовтня 1918 р. РНК, що постановило розповсюдити дію декретів про пенсійне забезпечення солдатів Червоної армії та їх сімей на моряків Червоного флоту РСФСР, військовослужбовців судноплавної охорони Головного управління водних зв'язків, військовослужбовців прикордонної служби, продовольчих загонів, залізничної охорони, на колишніх червоногвардійців, членів робочих та селянських бойових дружин, на командний склад Червоної армії та на всі категорії солдатів і матросів колишньої армії та флоту [1, арк. 6]. Всі призначення пенсій мали бути переглянуті в установленому порядку.

Порядок забезпечення родин червоноармійців допомогою і квартирами був прописаний у Інструкції від 21 лютого 1919 р. пунктом 3 цієї інструкції визначалося право на отримання допомоги і на звільнення від внесення квартирної плати непрацездатними членами сімей призваних до рядів Червоної Армії та добровольців, що перебували на утриманні призваного і з його відсутністю стали матеріально незабезпеченими [1, арк. 28].

Непрацездатні члени сім'ї визначалися пунктом 4 цієї інструкції і до них належали: 1) дружина при дитині віком до 10 років; 2) діти до 16 років; 3) батьки – мати віком 50 років, батько – 55 років; 4) всі члени сім'ї, визнані непрацездатними за медичними показниками [1, арк. 29].

Матеріальну допомогу наказано видавати найближчим підвідділам пайка НКСЗ у визначених розмірах: 1 член сім'ї – 100 крб., 2 члени сім'ї – 120 крб., 3 члени сім'ї – 180 крб., 4 члени сім'ї – 240 крб., 5 і більше членів сім'ї – 300 крб. [1, арк. 30].

З метою залучення до лав Червоної Армії більшої кількості осіб скликано міжвідомчу нараду з питань про забезпечення червоноармійців та їх сімей. Протоколом цієї наради від 21 травня 1919 р. ухвалено низку положень: при вступі в ряди Червоної Армії, призвані чи добровольці, мають право отримати авансом належне їм по військовій службі місячне утримання; цей аванс потім утримується при видачі платні впродовж перших чотирьох місяців військової служби. Понад тим червоноармієць має право заявити про виплату частини або всього належного утримання безпосередньо залишеній сім'ї за місцем проживання. Ці видачі можуть проводитися через місцеві органи соцзабезу за умови перерахунку необхідної суми з військового фонду до НКСЗ.

За червоноармійцем зберігалася його робоче місце, а запрошений працівник виконував обов'язки тимчасово [3, арк. 4].

Розмір ставок будується за принципом відповідності до мінімальних тарифних ставок, встановлених Народного комісаріату праці.

У роки громадянської війни органи соціального забезпечення працювали під гаслом «Все для сімей червоноармійців!», що було політичним заходом без реального матеріального наповнення: лише 12 % сімей червоноармійців у 1920–1921 рр. забезпечено паливом, а в селах про них не згадали, перекинувши тягар на комбіди та комнезами.

У 1921 р. виник і діяв Всеукраїнський комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям, який публікував працевлаштуванням демобілізованих червоноармійців, розподіляв продпайки, допомагав організувати «тижні допомоги червоноармійцям».

На початку 20-х рр. спостерігалася тенденція скорочення списку зареєстрованих органами соцзабезу сімей червоноармійців, яким необхідно надавати матеріальну допомогу: 1920 р. – 337 500, 1921 р. – 237 665, осінь 1922 р. – 89 тис. [4, с. 167].

З ходом і завершенням Першої світової війни та громадянської війни необхідно було офіційно затвердити роль і місце солдат, які постраждали внаслідок військових дій. Таким офіційним документом став Декрет від 14 березня 1919 р. «Про забезпечення солдат робітничо-селянської армії та інших військовослужбовців та їх сімей», яким встановлено забезпечення пенсіями солдат, що втратили повністю або частково працездатність від пошкоджень, ран чи хвороб, отриманих внаслідок проходження військової служби. Дія декрету розповсюджувалася і на всі категорії солдатів та офіцерів старої армії і флоту. Сім'ї тих же осіб, якщо вони були вбиті, померли від ран, пошкоджень чи хвороб, викликаних військовою службою, чи зниклих безвісти теж забезпечувалися пенсіями [5, арк. 9].

Залежно від ступеня втрати працездатності пенсії розподілялися на 4 розряди: для першого розряду (100 % втрата працездатності) призначалася пенсія у розмірі прожиткового мінімуму цієї

місцевості; для другого (70–100 %) пенсія становила 75 % прожиткового мінімуму; для третього (40–70 %) – половина прожиткового мінімуму; для четвертого (15–40 %) – 20 % прожиткового мінімуму [4]. Сім'ям загиблих чи зниклих безвісти на війні солдат призначали пенсію за першим розрядом: вдові з трьома і більше непрацездатними – повну ставку, з одним або двома – 2/3 ставки; бездітній вдові у випадку її інвалідності; повним сиротам до 16 років.

Декрет від 24 квітня 1919 р. «Про врегулювання пенсійної справи» поширював свою дію на всіх службовців радянських установ, крім колишніх функціонерів поліції, тюремного та дипломатичного відомств. У випадку смерті пенсіонера, чи його переміщення до інвалідного будинку право на пенсію отримували непрацездатні члени сім'ї та ті, що не мали інших джерел доходів [5, арк. 9–10].

Колегіальним засіданням відділу пенсій НКСЗ у травні 1919 р. розтлумачено питання видачі пенсій військовослужбовцям у зв'язку з втратою працездатності. Правом на пенсію могли скористатися офіцери, що втратили працездатність лише у зв'язку з проходженням ними військової служби. Граничний вік офіцерів у 55 років, що передбачав їх непрацездатність і тим самим звільняв їх від медичного обстеження для встановлення ступеня її втрати, не звільняв від необхідності в кожному окремому випадку встановити причинний зв'язок між втратою офіцером непрацездатності і проходженням ним військової служби. Втрата офіцерами працездатності, не пов'язана з проходженням військової служби (старість, хвороба, каліцтва), давала їм право на пенсію за декретом від 24 квітня 1919 р., як колишнім службовцям державних, зараз радянських, установ. Відповідно, офіцери старої армії, що втратили працездатність у зв'язку з проходженням ними військової служби, не залежно від віку, потрапляли під дію декрету від 14 березня 1919 р. [5, арк. 4–5].

Пенсії призначалися не вище прожиткового мінімуму тієї місцевості, де проживав пенсіонер, при чому пенсія не могла перевищувати середнього річного заробітку некваліфікованого робочого тієї місцевості [5, арк. 9]. Відповідно до п. 1 декрету від 14 березня 1919 р. солдатам Червоної армії та іншим військовослужбовцям, що втратили працездатність повністю або частково від поранень, хвороб, отриманих внаслідок проходження військової служби, призначалися пенсії у розмірі прожиткового мінімуму для місцевості, в якій проживає постраждалий, за повної втрати працездатності 100 % з відповідним пониженням при частковій втраті.

Для упорядкування обслуговування червоноармійських родин НКСЗ запровадив 5 тарифних поясів. Перший тарифний пояс складався з міст Харків, Луганськ, Одеса, Таганрог, Суми та 30-кілометрової зони навколо Харкова; другий – Катеринослав, Чернігів; третій – Бахмут, Горлівка; четвертий – Дебальцево, Бердянськ; п'ятий – Синельниково, Слов'янськ, а Київ – за межами будь-яких поясів. Перший пояс вважався максимальним, другий становив 90 %, третій – 85 %, четвертий – 75 %, п'ятий – 65 % тарифної ставки. Відсутність продовольчих резервів влітку 1921 р. суттєво скорегувала фонди матеріального забезпечення, тому продовольчі пайки не мали ні грошового, ні харчового задоволення [7].

Пенсія призначалася на невизначений термін. Умови отримання пенсії змінювалися за певних умов: непрацездатність могла збільшуватися або зменшуватися, майнова забезпеченість теж мала тенденцію до змін – і за проханням самого пенсіонера, або на розсуд установи, що призначила пенсію, справа про неї могла бути переглянута.

Видача пенсій припинялася зовсім, якщо пенсіонер помирав, або переходив на утримання інвалідного будинку, за умови відновлення працездатності або майнового забезпечення так, що доходи і заробітки ставали рівними або перевищували прожитковий мінімум. Передбачено було й особливий випадок позбавлення пенсії: якщо пенсіонер понад рік перебував за кордоном Української Республіки [5, арк. 10]. Відповідно до п. 2 декрету від 14 березня 1919 р., родини солдатів, які померли від ран, пошкоджень чи хвороб, викликаних військовою службою чи пропалих без вісті на війні до їх повернення, забезпечувалися в разі їх непрацездатності пенсіями із окладу пенсії, що належала самому червоноармійцю за першим розрядом втрати працездатності, у розмірі повного окладу, 2/3 та 1/2 його залежно від кількості непрацездатних членів сім'ї [8, арк. 64].

Пенсійне забезпечення червоноармійців та їх родин в добу «воєнного комунізму» перебувало у стадії розробки нормативно-правової бази всього пенсійного забезпечення в УСРР. Новостворені органи соціального забезпечення надавали солдатам Червоної армії та колишнім військовослужбовцям «старої армії» посильну матеріальну допомогу, яка проте була мізерною, несвоєчасною і далекою від стабільного забезпечення.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 348, оп. 1, спр. 8.
2. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 1, спр. 17, арк. 17.
3. Там само, спр. 21, арк. 4.
4. Шарпаций В. Г. Соціальне забезпечення в УСРР (20–30-ті роки ХХ ст.) – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 153–221.
5. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 1, спр. 23.
6. Там само, спр. 20, арк. 4–5.
7. Шарпаций В. Г. Формування системи соціального забезпечення в УСРР (1919–1922 рр.): організаційна структура та функції. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 80 с.
8. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 1, спр. 14, арк. 64.

Татьяна Белорусцева

ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КРАСНОАРМЕЙЦЕВ В ПЕРИОД «ВОЕННОГО КОММУНИЗМА» (1918–1921)

В статье исследовано этапы и принципы пенсионного обеспечения красноармейцев, их семей и других военных в новой стране, которая находилась в состоянии гражданской войны. Раскрыто финансово-экономические возможности и социально-идеологические приоритеты пенсионного обеспечения. Рассмотрены условия вступления в ряды рабоче-крестьянской Красной армии добровольцев, распределение пенсий по разрядам нетрудоспособности и согласно тарифных поясов проживания семей красноармейцев. Рассмотрены условия прекращения выдачи пенсий в период «военного коммунизма».

Ключевые слова: красноармейцы, Народный комиссариат социального обеспечения, пенсионный отдел, «военный коммунизм», тарифный пояс.

Tetiana Bilorustseva

PENSION PROVIDING OF RED ARMY MEN DURING «MILITARY COMMUNISM» PERIOD (1918–1921)

This article is dedicated to the research stages and principles of Pension providing of Red Army men, their families and other military in the new country that was in a state of civil war. Reveals the financial and economic capabilities and social and ideological priorities of pensions. Considered the conditions of joining the ranks of the Worker-Peasant's red army of volunteers, the distribution of pensions on the level of disability and according to the tariff zone of the families of red army soldiers. Considered the conditions of termination of the pension issue in the period of «war communism».

Key words: Red Army men, People's Commissariat of Social Security, pension department, «military communism», tariff zone.

УДК: 94(477.43).084

Микола Олійник

ЦУКРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ ПОДІЛЛЯ В РОКИ НЕП (1921–1928 РР.)

Аналізується стан цукрової галузі Поділля на початку непу, труднощі відбудови цукроварень, зокрема застосування в якості донорів запасних частин непрацюючих заводів у рамках цукрокомбінатів і підсумки відбудови. Досліджується процес налагодження взаємовідносин цукрозаводів з селянами, роль в цьому контракції вирощування буряків, без чого було неможливо сформувати сировинну базу галузі. Розглядається процес формування системи управління галуззю в регіоні та ставлення до цього місцевих органів влади.

Ключові слова: буряки, контракція, Поділля, цукрова галузь, цукроварня.

Актуальність проблеми зумовлюється тим, що аналіз відбудови та розвитку цукрової галузі Поділля в зазначений період дозволяє встановити її ціну та значення для подолян, провести гіпотетичне порівняння з її станом в наш час.

Наукова новизна полягає у тому, що на основі принципів історизму, об'єктивності та системного підходу, застосовуючи контент-аналіз, аналізуючи документи та матеріали архівів, автор вперше дослідив форми та методи діяльності органів влади з відбудови та розвитку цукрової галузі Поділля в роки непу, формування сировинної зони цукрозаводів, впровадження контракції вирощування буряків.

Мета статті полягає в аналізі діяльності органів влади з відбудови та розвитку цукрової галузі краю на різних етапах проведення непу.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, державних архівів Вінницької та Хмельницької областей. Значну їхню частину вперше введено в науковий обіг.

Історіографія проблеми. Окремі аспекти зазначеної проблеми стали предметом наукових публікацій Г. Марцінішин [1], В. Окіпнюка [2] та колективної праці «Нариси історії Поділля» [3]. Проте її дослідження перебуває на початковому етапі, відтак ще відсутні узагальнюючі праці.

Провідною галуззю промисловості Поділля була цукрова, яку більшовики націоналізували. Тут працювало понад 50 % персоналу всіх 282 підприємств з числом зайнятих понад 15 за наявності двигуна та 30 – без нього. Вона була включена в систему Головного управління з цукрової промисловості (Головцукру) в статусі районного управління (Райцукор). Із проведенням у кінці